

Sorozatszerkesztő: Rudnay Gyula, főszerkesztő: Füstöss László, felelős szerkesztő: Szilágyiné Csécs Mária (ára 2600 Ft).

A multimédiás HTML-nyelven szerkesztett, és hipertextcsatolókkal elérhető dokumentumokat tartalmazó kiadványok külön érdeme, hogy internet-hozzáférés esetén a világhálón szereplő további

honlapok elérhetőségét is biztosítja, így még gazdagabbá teszi a közölt ismeretanyagot. A CD-ROM-ok használatához a lemezeket csupán a meghajtóba kell helyezni, a (minden kazettán szereplő, hardverminimumra és szoftverigényre vonatkozó) technikai feltételek teljesülése esetén a programok azonnal indulnak.

Árkos Iván
(OMIKK)

A könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumszolgáltatás trendjei az Egyesült Királyságban

Négy fő trendet lehet kiemelni, amelyek az Egyesült Királyságon kívül is hasonlóak lehetnek, és érdeklődésre tarthatnak számot:

- a könyvtárközi kölcsönzés nemzetközi jellege;
- a forrásfeltáró eszközök bővülése;
- hozzáférés az elektronikus folyóiratok cikkeinek teljes szövegéhez, és a monográfiák kölcsönzésének problémái;
- elmozdulás a közvetlen dokumentumszolgáltatás irányába.

Ezek a trendek gyakran átfedik egymást, és egyik fejlődése hat a másikra. Például a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés igényei alapján nőtt a könyvtári online katalógusok száma; a folyóiratcikkek vagy a tartalomjegyzékek elérése vezetett oda, hogy a felhasználó maga is közvetlenül rendelhet, és nyomon követheti a folyamat állását. A hagyományos könyvtárközi kölcsönzés inkább a problematikus anyagokra korlátozódik, mint amilyenek a régi folyóiratcikkek, a szürke irodalom, az audiovizuális anyagok. Ebben lesz fontos szerepe a forrásfeltárásnak. Az alábbiakban arról is lesz szó, hogy a *British Library* (BL) hogy reagált ezekre a trendekre.

Nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés

Mivel a BL viszonylag lassú és drága volt, és más könyvtárak katalógusai is elérhetővé váltak az interneten, sok könyvtár a nem az Egyesült Királyságban kiadott művekre vonatkozó könyvtárközi kéréseit közvetlenül más országok könyvtáraiba küldte. Az internet terjedésének, az IFLA egyetemes hozzáférési és könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatásának a BL-re épülő kezdeményezései nyomán megteremtődtek a feltételek a könyvtárközi

kölcsönzés megerősödéséhez. Ilyenek pl. az IFLA-nak a kisegítő adatbázisra (twinning database) irányuló kezdeményezései, amelynek révén a könyvtárak információkat, szakembereket és természetesen dokumentumokat cserélhetnek, vagy a könyvtárközi kölcsönzés elszámolásához kidolgozott utalvány (kupon), amely jelentősen megkönnyíti az adminisztrációt, és mentesít a valutás elszámolástól. A legutolsó fejleményekhez tartozik az e-mailen küldendő könyvtárközi kérésre vonatkozó IFLA útmutató kiadása. A közeljövőben várható az elektronikus utalványozási rendszer (e-kupon) megindítása.

Az OCLC vagy az RLG (Research Library Groups = Kutatókönyvtárak Csoportja, USA) adatbázisait az egész világon használják. Az OCLC *FirstSearch* szolgáltatását több mint 70 országban telepítették, a *WorldCat* adatbázis a bibliográfiai információk és lelőhelyek forrása. Az RLG egyezményt kötött az Egyesült Királyságban az Egyetemi és Kutatóintézeti könyvtárak Konzorciumával (Consortium of University and Research Libraries = CURL), bevonta a SHARES könyvtárközi kölcsönzési programba (lásd e számban: p. 336–337.), és támogatta az *Ariel* másolatküldő szoftver közös használatát. Más amerikai szervezetek is vizsgálják a könyvtárközi kölcsönzés nemzetközi jellegét a *Globális Erőforrás Program* (lásd e számban: p. 332–336.) keretében. A könyvtárak együttműködési szándékát segítik elő az új nemzetközi szabványok (pl. Z39.50, az ISO könyvtárközi kölcsönzési protokollja).

Minderre a BLDSC (British Library Document Supply Centre) néhány alapvető változtatással reagált. Ezek eredményeként tapasztalható a BL-eljárás megváltoztatása, a könyvek kölcsönzésére

és a másolatszolgáltatásra vonatkozó eltérő árak bevezetése, a letéti számlák megnyitása és a küldési rendszer átalakítása stb.

A lelőhely megtalálása

A BL OPAC97 nevű online katalógusának a Z39.50-nel kompatibilis újraindítását 2000 végére tervezték. A retrospektív konvertálásban két fő irányt jelöltek ki: a BL katalóguscédula alapú Könyvek Közös Katalógusának gépre vitelét, amelyre kb. két és fél évet terveznek, valamint a többi könyvtárban katalóguscédulán található leírások vagy nem katalogizált dokumentumok gépre vitelét. A BL-ben a feladatok elindítására megalakult a teljes feltárást végző munkacsoport (Full Disclosure Implementation Group).

Számos közös katalogizálási projekt indult, mint amilyen a COPAC, a CAIRNS, az M25. Egy kelet-angliai kezdeményezés keretében hat könyvtári felügyelet, három rendszerszolgáltató, két tartalomszolgáltató (a Chadwyck Healey és az EBSCO) és a Fretwell Downing Informatics cég alkotja a Co-East hálózatot. Ennek keretében nemcsak a hat felügyeleti szervezethez tartozó 181 könyvtár katalógusa válik egymás számára elérhetővé, hanem a részt vevő tartalomszolgáltatók által nyújtott elektronikus folyóiratok, adatbázisok is.

2000-ben két fontos könyvtárközi kölcsönzési rendszer is átalakult, a Unity és a Viscount. A Unity webes változatának, a *Unityweb*nek az elindulásával a felhasználók önállóan is kereshetnek az adatbázisban, az önálló rendelési lehetőségről még nem döntöttek. A kapcsolódó könyvtárak maguk határozzák meg, hogy felhasználóiknak mennyi hozzáférést engednek. A Viscount új változata, a *V3.Online 2000*. március végétől működik. Ez a bibliográfiai leírásokat és lelőhelyeket tartalmazó adatbázis mellett teljes könyvtárközi szolgáltatást is nyújt. Az Országos Közös Katalógus tárgyában megvalósíthatósági tanulmány készül, amely hat nagy területet ölel fel, a felhasználó saját gépéről történő kereséstől kezdve különböző katalógusmodellekig, pénzügyi és szállítási kérdésekig.

Mindezeknél a fejlesztéseknél fontos, hogy kiterjedjenek a teljes könyvtárközi kölcsönzési folyamatra. A munkatársaknak pedig tudniuk kell különböző adatbázisokban keresni, és bízni a kapott találatokban. Képeseknek kell lenniük a kölcsönzési információkat kezelni. Ebbe az irányba mutat-

nak a Kanadai Nemzeti Könyvtár *Bath Profile* és az Országos Információs szabványosítási Szervezet (National Information Standards Organization) Kölcsönzési Csere Protokoll (*Circulation Interchange Protocol*) elnevezésű kezdeményezései.

Elektronikus környezetben az Osztott Országos Elektronikus Erőforrás (*Distributed National Electronic Resources*) fogja össze a dokumentumokat, átjárókat, a különböző információforrásokat és -szolgáltatásokat. Ennek része lesz az Erőforrásokat Felkutató Hálózat (*Resource Discovery Network*), egy internet alapú keresőrendszer és az *Easy* elektronikus dokumentumküldő projekt.

Szállítási problémák a monográfiák kölcsönzésekor

1999. októbertől a BLDSC könyvtárközi küldeményeit a Királyi Posta és futárszolgálat továbbítja. Korábban Anglia-szerte hét továbbítási rendszer működött, amely a BLDSC-ből és a többi könyvtárból vitte-hozta a csomagokat. Jelenleg szétvált a szállítás és az összesedés, a küldemények vagy a könyvtárakba, vagy egyéb címekre mennek, és a visszaküldés postán vagy futárral történik. Bár a BLDSC-nél ez megtakarítást eredményez, a könyvtári közösség számára mégis visszalépést jelent. A megoldás érdekében 2000 júniusában a BL *Kapcsolatteremtés* címmel szemináriumot szervezett, amelyre meghívták a vezető könyvtárközi kölcsönző testületet, könyvtárakat és szervezeteket. Gyakorlati kezdeményezést jelentett a CURL-könyvtárak egyéves projektje, amelyre azonban kevés könyvtár volt felkészülve.

A cikkek teljes szövegének elérése – út a közvetlen dokumentumszolgáltatás felé

A monográfiákkal szemben a folyóiratokhoz és a preprintekhez való hozzáférés jelentősen fejlődött. 2000-ben indult a *PubMed Central*, az élettudományi folyóiratokban megjelent cikkek, kutatási jelentések forrása, amelyhez a kiadók, a tudományos társaságok és a független szervezetek nyújtják be a kutatási jelentéseket, beleértve a preprinteket is. Ennek kiegészítéséül alakult a *BioMed Central*, egy új orvos-biológiai kiadó, amely szintén szolgáltat válogatott, lektorált (peer-reviewed) és nem lektorált cikkeket. A két kategória között a különbséget az archiválás jelenti. A kutatási eredmények közzétételének fontos momentumja, hogy ezek a művek ingyen elérhetők, és a szerzők fenntartják maguknak a szerzői jogdíjat.

Az Egyesült Királyságban egyelőre nem vizsgálták az elektronikus folyóiratok megjelenésének hatását a könyvtárközi kölcsönzésre. A logikus az lenne, hogy csökken a folyóiratcikkek iránti kérések száma. A Ball Állami Egyetemen (USA) 1997–1998-ban három különböző időszakban megvizsgálták, hogy a könyvtárközi kölcsönzés keretében rendelt cikkek megtalálhatók voltak-e a teljes szövegű online adatbázisokban. A válasz általánosságban nemleges volt, ugyanakkor a számszerű eredmények szerint 1998–1999-ben 21%-kal csökkent a könyvtárközi cikkmásolatkérelmek száma 1994–1995-höz képest. Ideje lenne olyan kutatásokat indítani, amelyek feltárják az adatbázisok, illetve teljes szövegű folyóiratok elérése és a könyvtárközi cikkmásolat-rendelések közötti összefüggéseket, figyelembe véve az árakat vagy a rendelési korlátokat is.

A saját számítógépről igénybe vehető szolgáltatások iránt növekvő kereslet nyomán két fontos esemény történt. Az egyik, hogy egyesült az Ingenta és az Uncover cég. Az Ingenta a folyóiratok kivonatait, cikkeit és tartalomjegyzékét tartalmazó adatbázisokhoz, valamint a BIDS szolgáltatáshoz nyújtott átjárt, míg az Uncovert mint a folyóiratcikkek adatbázisát és másolatszolgáltatóját ismerték a felsőoktatásban. A két adatbázis egyesítése nyomán a két szolgáltatás felhasználói a korábbinál tágabb lehetőségekhez jutnak: egy láthatatlan kapcsolathoz, amely az ingyenes tartalomjegyzék-szolgáltatástól (az ingyenes vagy a megtekintés szerint fizetendő) teljes szöveghez vezet (az előfizetéstől és a kiadótól függően).

A másik fontos esemény a JISC (Joint Information Systems Committee = Egyesült Információrendszer-bizottság) 2000. júniusi bejelentése volt, amely szerint minimum három évre finanszírozza hasonló szolgáltatás fejlesztését az Egyesült Királyságban. Ebben az esetben a Manchesteri Egyetem Manchesteri Információs és Társult Szolgáltatásai (Manchester Information and Associated Services = MIMAS) és a BL együttműködik a BL *Inside* témafigyelő szolgáltatásának ingyenes hozzáférhetővé tételében. A felhasználók júniustól e-mailen rendszeresen megkapják a folyóiratok tartalomjegyzékét, és szeptembertől az *Inside* adatbázisból is az őket érdeklő folyóiratcikkekről és konferencia-előadásokról szóló tájékoztatást. Az *Inside*-ből kapott találatok alapján a cikkek megrendelhetők a BLDSC-től. Az árak cikkenként 1–4,5 GBP-tal csökkennek, és további kedvezmények is várhatók, az átlagos BLDSC-árakhoz közelítés-képpen.

Az Ingenta együttműködést jelentett be a Lancasteri Egyetemen is az *Easy* nevű elektronikus dokumentumküldő szolgáltatásra. Ezt teljes mértékben a JISC és a Kiadói Egyesület (Publishers' Association) finanszírozza. Abban különbözik a többi cikkmásolatküldő szolgáltatástól, hogy a fizetés közvetlenül a kiadóhoz kerül, és nem a szolgáltatókhoz. A dokumentumokat a kiadók szerverein lehet keresni, és ha itt nem található, akkor hagyományos könyvtárközi módokon. A végfelhasználók töltik ki a megrendelő képernyőt, amely az *Ingenta journal*hoz kerül. Ha a kért folyóíratra az intézet előfizet, a cikk másolatát a megrendelő ingyen megkapja PDF formában, ellenkező esetben az Ingenta journal felajánl egy szabványos díjat, vagy a kérés máshová küldhető. A kísérleti szakaszt két évre tervezték. A kiadók sokáig félték a szokatlan és nagyszámú használatától. Érdekes lesz megfigyelni, hogyan keresik a könyvtárosokkal együtt a mindkét fél számára megfelelő megoldást.

A *Lamdán* is van egy kis léptékű, végfelhasználóra orientált, elektronikus szolgáltatási projektje. A *Lamda* célja az volt, hogy a cikkeket közvetlenül a felhasználónak küldje, de nem tudta megoldani az Ariel szoftver használatakor jelentkező problémát. Az USA-ban kifejlesztették a *Prospero* nevű szoftvert (lásd e számban: p. 336–337.), amely lehetővé teszi, hogy a felhasználó maga hívhassa le a webszerverről a számára odakészített dokumentumot. A *Lamda*-ban szolgáltatóként részt vevő három könyvtár folytat hasonló kísérletet. Úgy látszik, a dokumentumoknak közvetlenül a végfelhasználóhoz történő eljuttatásában ez a leginkább járható út.

Közvetlen dokumentumszolgáltatás

A végfelhasználót közvetlenül kiszolgáló dokumentumküldő szolgáltatók terjedésével felmerül a kérdés, nem kell-e a könyvtáraknak csökkenteniük könyvtárközi rendeléseiket, és a felhasználókra bízni rendeléseik egy részét. A Cranfieldi Egyetemen merész lépésként a *Biodoc* és a *Mandoc* szolgáltatás keretében lemondták a folyóirat-előfizetést, és az egyedi cikkmásolat-rendelésre fordították a pénzt. Ezt az megoldást egyre több intézmény követi, és az Ingenta–*Inside* szolgáltatásokkal számuk még növekedni fog. Egy másik fajta szolgáltatást jelent a *Web of Science*® (lásd az erről készült referátumot: TMT, 2001. 5. sz. p. 216–219.).

A Leedsi Egyetem *Documents Direct* nevű projektje is a könyvtár közreműködése nélküli szolgáltatást célozza. Az 1999 márciusában elkezdett kísérletben négy iskola 98 megrendelője vesz részt, a cikkmásolatokat hat szolgáltatótól rendelik. A könyvtár a projekt indításakor tartott egy felhasználói tanfolyamot, ezután csak a pénzügyeket kezeli, és a problémás esetekkel foglalkozik. Belső fénymásoló szolgálatot létesítettek, hogy a felhasználók ne a könyvtár más telephelyén tartott állományának folyóirataiból rendeljenek másolatot. Bár a felhasználók meglehetősen visszafogottak voltak, mégis nőtt a megrendelők száma, ezen belül is a kutatóké. A projekt céljai között szerepelt a szolgáltatók értékelése különböző szempontok szerint: a lefedettség, az ár, a használat könnyűsége stb. A projekt befejezésekor az értékelés alapján hozott döntés már csak az Inside használatát javasolta.

A Documents Direct rámutatott arra, hogy nagyon sok folyóiratból csak egyszer kértek cikkmásolatot. Ez azt jelenti, hogy a magfolyóiratokon vagy a kutatási területen túl a cikkmásolatok rendelése sokkal gazdaságosabb, mint a folyóiratok előfizetése. Leedsben úgy találták, hogy a közvetlen másolatszolgáltatás valamivel kevesebbe kerül, mint a hagyományos könyvtárközi kölcsönzés, ha ez utóbbiba beszámítjuk a bér- és rezsiköltségeket is. Ha a könyvtárak a folyóiratok lemondására kényszerülnek, vagy csak át akarják szervezni a pénzügyi kereteket, a legjobb megoldás az egyedi másolatrendelés.

Összefoglalás

Az egész folyamatot átíveli az a trend, amely szerint a dokumentumszolgáltatást a szó legszélesebb

értelmében kell nézni. Ebben a forgatókönyvben a dokumentumszolgáltatás összekapcsolódik a többi könyvtári tevékenységgel, mint pl. a gyarapítással, így elektronikus környezetben hozza össze a felhasználót és a dokumentumot. A hagyományos könyvtárközi kölcsönzés az anyagok beszerzése helyett az online elérésre fog összpontosítani.

Ebbe a jövőképebe illik bele a JISC javaslata a DNER (Distributed National Electronic Network = Országos Osztott Elektronikus Hálózat) részeként létrejövő *DocuSend* folyóiratcikk-szolgáltatásról, amelyben elektronikus a cikk leőhelyének megtalálása, rendelése és küldése. Ha ez sikeres lesz, összekapcsolják az Edinburghi Adat- és Információelérési rendszerrel (*Edinburgh Data and Information Access = EDINA*). Ez már olyan jövőkép, amelyben különböző termékeket és szolgáltatásokat kapcsolnak össze, hogy a felhasználó vagy közvetlenül megkapja a cikket, vagy azt a könyvtárba mint közvetítőhelyre küldik. Többé nem kell a könyvtárosoknak különböző adatbázisokat ellenőrizniük, a szoftver elvégzi a keresést, és elküldi a szolgáltatónak a megrendelést. A szolgáltató kiválasztásakor az első szempont az lesz, hogy kinél van meg a keresett dokumentum, a második pedig az, hogy mennyiben felel meg a felhasználó kritériumainak (ár, gyorsaság stb.). A Lamda, az Easy vagy az Inside-MIMAS szolgáltatók a Fretwell Downing Informatics VDX szoftverére támaszkodva egyesíthetők egy ilyen programba. Nincs mesze az az idő, amikor mindez valósággá válik.

/PROWSE, Stephen William: Current trends in interlending and document delivery in the UK. = Interlending & Document Supply, 28. köt. 4. sz. 2000. p. 184–191./

(Viszocsekné Péteri Éva)

A nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumszolgáltatás kihívásai: a Globális Erőforrás Program tanulságai

Az Andrew W. Mellon Alapítvány támogatásával 1997-ben indult a *Globális Erőforrás Program*, a Kutató Könyvtárak Egyesületének (Association of Research Libraries = ARL) és az Amerikai Egyetemek Egyesületének közös vállalkozása. Célja:

- a nemzetközi kutatási erőforrások elérésének javítása a tudósok és a hallgatók számára,
- a könyvtárosoknak segítség a költségek visszafogásában.

A program a nem Észak-Amerikában publikált anyagok elérésére irányult. Hat regionális projektet tartalmaz, amelyek Afrikára, Németországra, Japánra, Latin-Amerikára, Dél-Ázsiára és Délkelet-Ázsiára terjednek ki. A cél, hogy a különböző projektekből kiválasszák azokat az elemeket, amelyek hozzájárulhatnak egy átfogó, a nemzetközi erőforrások elérésére irányuló programhoz, függetlenül az erőforrások helyétől vagy formájától.